

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

Қўлёзма ҳужуқида
УДК: 371.035:297

ЗАРИПОВА Гулбахор Комиловна

**НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИДА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯНИНГ
ЎЗИГА ХОС ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯСИ**

13.00.01 – Педагогика назарияси ва тарихи

Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун
Ўзилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент – 2010

Тадқиқот иши Бухоро давлат университетида бажарилган

Илмий раҳбар: педагогика фанлари доктори, профессор
Адизов Бахтиёр Раҳмонович

Расмий оппонентлар: педагогика фанлари доктори, профессор
Мусурмонова Ойниса

филология фанлари доктори, профессор
Ҳаққулов Иброҳим Чориевич

Етакчи ташкилот: **Навоний давлат педагогика институти**

Химоя 2010 йил „12“ октябрь соат 14⁰⁰ да Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети хузуридаги К.067.18.03 - рақамли ихтисослашган кенгаш йиғилишида ўтказилади. Манзил: 100070. Тошкент шаҳри, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй, тел.: (99871) 254-92-02, факс: (99871) 215-54-18, e-mail: tgpu_info@edu.uz

Диссертация билан Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (100003, Тошкент шаҳри, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй)

Автореферат 2010 йил „11“ сентябрь да тарқатилди.

Ихтисослашган кенгаш
илмий котиби п.ф.н., доцент

Р. Г. Исаев

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистоннинг ҳозирги тараққиёт босқичида мустақил, ҳуқуқий-демократик жамият қуриш йўлидан бораётган давлатимиз учун баркамол авлод тарбияси муаммолари устувор сиёсат даражасига кўтарилди. Бунда ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялашда халқимизнинг асрлар давомида яратган бой маънавий мероси – умрбоқий кадрятлари ва аъналаридан фойдаланиш муҳимдир. Истиқлол йўлидан бораётган республикамизда маънавий-ахлоқий, илмий-маърифий меросни халқимиз сидқу садокат билан ўрганмоқда. Имом Муҳаммад ибн Исмоил Ал-Бухорий, Ал-Фарғоний, Бурхониддин Марғиноний, Ал-Мотуридий, Жалолиддин Мангуберди, Соҳибқирон Амир Темур, Хожа Абдулҳолик Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд каби улуг шахсларнинг таваллуд қунларини мамлакатимизда, жаҳонда кенг нишонланишига, уларга бағишлаб зиёратгоҳларни тиклашга ҳамда уларнинг маънавий-илмий меросини ва асарларини нашр қилишга давлат миқёсида эътибор берилмоқда. Президент Ислоҳ Каримов: „...амалга оширилган яна бир улкан ишимиз табарруқ заминимизда тугилиб, вояга етган ва мангу ором топган буюқ азиз-авлиёларимиз хотирасига ёдгорлик мажмуалари барпо этганимизда намоён бўлди. Жумладан, Бухорода Абдулҳолик Ғиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанд, Самарқандда Имом Бухорий ва Имом Мотуридий, Марғилонда Бурхониддин Марғиноний, Тошкент шаҳрида Ҳазрати Имом сингари ёдгорлик мажмуаларини яратдик. Халқимиз ҳаётида чуқур из қолдирган, бугунги кунда том маънода муқаддас зиёратгоҳларга айланган бундай мажмуалар маънавий оламимизни юксалтиришга улкан хисса бўлиб қўшилади, десак, ҳар томонлама тўғри бўлади“¹, – деб бежиз айтмаганлар.

2004 йил 27 майда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг „Баҳоуддин Нақшбанд ёдгорлик мажмуаси марказини ташкил этиш тўғрисида“ги Қарориди: „Ислоҳ оламининг беназир намоёндаси Баҳоуддин Нақшбанднинг жаҳон тафаккур хазинасига ва муқаддас динимиз ривожига қўшган улкан хиссасини инобатга олиб, унинг меросини чуқур ўрганиш ва кенг тарғиб қилиш, эзулик, маънавий комилликка чорловчи ғояларини ватандошларимиз, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига сингдириш...“²ни тадқиқотчилар олдига ижтимоий буюртма қилиб қўйди. Шу мақсадда Бухорода Баҳоуддин Нақшбанд ёдгорлик мажмуаси ҳузурида „Нақшбандия“ илмий Маркази ҳамда шу номдаги Бухоро миллий ва умуминсоний маданият халқ академияси ҳамда 2005 йилда Марказ ҳузурида „Тарикат зиёси“ телестудияси ташкил этилди. 2007 йилда аллома таваллудининг 689 йиллиги муносабати билан „Нақшбандия таълимоти ва замонамиз“ мавзусида халқаро илмий-амалий анжуман ўтказилди. 2008 йилда устоз таваллудининг 690 йиллиги олдидан „Баҳоуддин Нақшбанд таълимотининг ёшлар тарбиясидаги аҳамияти“ мавзусида ўқув семинари ўтказилди. Шунингдек, 2009 йилнинг 25 сентябрида Бухорода Баҳоуддин Нақшбанд ёдгорлик мажмуаси маркази томонидан „Нақшбандия ва комил инсон тарбияси“ мавзусида аънавий нақшбандияхонлик республика илмий-амалий анжумани ўтказилди. Интернетда

¹ Ислоҳ Каримов. Юксак маънавийт – сиғилмас куч. – Тошкент: Маънавийт. 2008. – 176 б., 156-б.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг „Баҳоуддин Нақшбанд ёдгорлик мажмуаси марказини ташкил этиш тўғрисида“ги 2004 йил 27 май Қарори. // Халқ сўзи, 2004., 28 май.

Хожа Бахоуддин Нақшбанд ҳаёти, нақшбандия тарикати моҳияти, тарихи, Марказ фаолияти ҳақида маълумот берувчи махсус сайт очилди (www.naqshband.uz). Марказ айни пайтда нақшбандия таълимоти ҳақидаги маълумотларни акс эттирувчи мақола, рисола, китобларни чоп этмокда. 2008 йилда „Нақшбандия“ илмий-ирфоний, адабий-маърифий журналининг нишона сони чоп қилинди³, унинг таъсис этилиши эса тарихий, маданий, маънавий кадриятларимизга эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилганлигининг ифодасидир.

Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича Ислом ташкилоти АЙСЕКСО 2007 йилда Тошкент шаҳрини Ислом маданияти пойтахти деб эълон қилди. Президент Ислом Каримов бу фактни ўзбек халқининг ислом маданияти ривожига қўшган бекиёс хиссасининг юксак эътирофи деб баҳолади.

Президент Ислом Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимда қилган маърузасида кириб келаётган янги – 2010 йилни „Баркамол авлод йили“ деб эълон қилди. Ислом Каримов маъзур маърузасида: „Маълумки, бугунги кунда фарзанларимизнинг маънавий оламини юксалтириш, уларни миллий ва умуминсоний кадриятлар муҳитида тарбиялаш масаласи биз учун энг долзарб вазифа бўлиб қолмокда“⁴, – деб таъкидлаши бежиз эмасдир.

Мустақиллик шароитида маънавий меросимизни миллий кадриятлар нуктаи назаридангина ўрганиб қолмай, балки эндиликда таълим тизимини технологиялаштириш жиҳатидан ҳам унга эътибор беришимиз зарур. Педагогик технологиялар ҳақида фикр юритар эканмиз, педагогикада мутлақо янги технологиялар яратиш жуда камёб ҳодисадир, янги деб тавсия қилинаётган технологиялар аслида эски (унитилаётган) технологияларнинг янги педагогик, ижтимоий, маърифий-маданий тараққиёт шароитида янгича талқин қилинишидир. Миллий меросга технология нуктаи назаридан ёндашиш шуни кўрсатадики, унинг ахлоқий-технологик асоси: шахсга оғзаки – сўз билан таъсир қилиш, илм-фанни ихлос-эътиқод билан ўрганиб, уни эгаллашга интилишда намоён бўлади. Шу нуктаи назардан қараганда, мумтоз меросимизда ўзининг қатор ижобий томонлари билан ажралиб турувчи нақшбандия тарикати алоҳида ўрин эгаллайди. У ўзининг кишилар ҳаётига яқинлиги, халқчиллиги, уларни ҳалол ва фаол меҳнат қилиб кун кўришга чорлаши билан эътиборга лойиқдир. Унда қатор тарикатларда бўлганидек тиланчилик, тарки дунё қилиш билан умр ўтказиш эмас, балки ҳалол ва фаол яшаб, меҳнат қилиб кун кечирish тарғиб қилинади.

Нақшбандия тарикатининг инсонга таъсир қилувчи педагогик технологиялари тўғрисида фикр юритар эканмиз, таълим ислохоти педагогика фани олдига қўйган таълим-тарбия муаммоларини ечиш фақат илғор педагогик технологиялар асосида амалга оширилишини эътиборга олишимиз жоиз. Педагогик технология атамаси асримизда барча ривожланган мамлакатларнинг илм-фанида пайдо бўлиб, у тезда таълим соҳасида қўллана бошланди. Россиялик олимлар: В.Беспалько, И.Волков, М.Кларин, Ю.Кулоткин, И.Лернер, Б.Лихачев, В.Монахов, В.Сластенин, Н.Тализина, Л.Фридман, М.Чошанов, В.Юдин ва япон

³ // Нақшбандия. – Бухоро, 2008. Нишона сони. – Б. 38-39.

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустақкам пойдевордир. // „Ўзбекистон овози“. – Тошкент, 2009 йил, 6 декабр. – Б. 1-3.

педагог олими Т.Сакомотолар педагогик технология бўйича қатор тадқиқотлар ўтказганлар. Педагогик технологиялар бўйича бир неча ўнлаб ўзбек олимлари ҳам тадқиқот олиб борганлар. Булар: Н.Азизхўжаева, Б.Адилов, К.Зарипов, Х.Ибрагимов, М.Очилов, Н.Саидахмедов, Ў.Толипов ва бошқалардир. Бизнинг тадқиқотимизда педагогик технологияларнинг инсон руҳиятига тарбиявий таъсир қилувчи ўзига хос технологиялари ўрганилди. Педагогик технологияларга халқаро ЮНЕСКО ташкилоти берган таърифида: „Педагогик технология – бу, таълим шакллари оптималлаштириш мақсадида техник воситалар, инсон салоҳияти ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инobatта олиб, ўқитиш ва билим ўзлаштиришнинг барча жараёнларини аниқлаш, яратиш ва қўллашнинг тизимли методидир“⁵, – деб таъкидланади. Шундан келиб чиқиб, биз нақшбандия тариқатининг ўзига хос педагогик технологияси деганда, унинг шахсга таъсир кўрсатишда инсон руҳияти, ақл-заковати, ихлос ва имон-этикодида тарбиявий таъсир қилувчи усул ҳамда воситалар тизимини тушунаемиз.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Мустақиллик йилларида мумтоз меросимизни, жумладан, нақшбандия тариқатини ўрганиш борасида анча ишлар амалга оширилди. Шулар жумласига Азиз Қаюмов, Абдулғафур Раззок Бухорий, Абдулҳаким Жузжоний, Гулчеҳра Наврўзова, Иброҳим Ҳаққулов, Иззат Султон, Нажмиддин Комилов, Насафий (Евгений Березиков), Ориф Усмон, Ойниса Мусурмонова, Садриддин Салим Бухорий, Ҳомидхон Исломиий ва бошқаларнинг ишларини кўрсатиш мумкин.

Тасаввуф ҳамда нақшбандия тариқатини тадқиқ қилишда рус шарқшунос, тасаввуфшунос олимларидан В.А.Гордлевский, А.А.Семёнов, О.Ф.Акимовский, Е.Э.Бертельс ва бошқаларнинг хизматлари катта.

Тасаввуф таълимоти, Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва тариқатини чет эл олимларидан инглиз тасаввуфшуноси Ж.С.Триммингэм, Англияда яшаб, ижод қилаётган нақшбандшунос Идрис Шоҳ, туркиялик тасаввуфшунос, нақшбандшунос олимлар Махмуд А. Ҳид Жўшон, Усмон Турар ва бошқалар тадқиқ қилганлар.

Таниқли тасаввуфшунос олим, профессор Н.Комиловнинг „Тасаввуф ёки қомил инсон ахлоқи“, „Тасаввуф“ асарлари миллий тасаввуфшунослигимизда, жумладан, нақшбандияшунослиқда ҳам муҳим тадқиқотлар сирасига қиради.

Тасаввуфшунос олим Садриддин Салим Бухорий ўзининг „Буюк ғўждувонийлар“ китобида таъкидлаганидек: „...XXI асрга келиб хожагон нақшбандия тариқатига қизиқиш ортди. Ушбу таълимот муҳабблари нафақат Шарқда, балки Ғарбда ҳам қундан кунга ортмоқда. Ҳозир кўпчилик Америка, Англия, Германия, Франция, Россия ва бошқа Европа мамлакатларида хожагон нақшбандия тариқатига қириб, бу тариқат одобига амал қилмоқда. Нақшбандия тариқатининг пири Ҳазрат Шайх Махмуд Аъсад Жўшоннинг айтишича, айни шу қунларда Германия ва Англияда 50 мингдан зиёд нақшбандийлар бор. Бу тариқат таълимоти Европада назарий жиҳатдан ҳам чуқур тадқиқотларга сабаб бўлган. Немис, инглиз, француз тилларида қатор китоблар чоп этилган. Айниқса, Х.Алгар, И.Флетчер, М.Моле, М.Хартман, Х.Бевердиге, Б.Зуплер, Й.Грос, И.Триммингхам, А.Шиммель, Ю.Паул, А.Кюгелген каби олимларнинг бу борадаги хизматларини алоҳида таъкидлаш жоиз. Мазкур тадқиқотларда ислом дини,

⁵ Очилов Малла. Янги педагогик технологиялар. – Қарши: Насаф нашриёти, 2000. – 80 б., 11-б.

тарикатларнинг ижтимоий-ахлоқий фазилати, силсилаи шарифдан жой олган тарикат пириларининг фаолияти, кароматлари ҳар томонлама таҳлил қилинган... Европада мунтазам равишда чоп қилинаётган „Дер Моргенштерн“ („Тонг юлдузи“), „Суфизм“ каби журналларда тарикатга доир илмий мақолалар берилётгани таҳсинга лойиқ⁶.

Накшбандия таълимоти ни фалсафий жиҳатдан ўрганишда Г.Наврўзованинг „Накшбандия тасавуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси“ мавзусидаги докторлик диссертацияси⁷, унинг атореферати⁸ ва шу мавзудаги монографиясида накшбандия тарикатида таълим-тарбиянинг ижтимоий-фалсафий, маънавий-маърифий томонларига алоҳида эътибор берилган. Шунингдек, олиманинг „Баҳоуддин Накшбанд“ асарида⁹ Баҳоуддин Накшбанд ҳаёт йўли, камолот даражаси, бунёдкор ғоялари ва мазкур таълимотга доир манбаалар таҳлил қилинган. Г.Наврўзова томонидан Баҳоуддин Накшбанднинг Россия Фанлар Академиясининг Санкт-Петербург бўлимида сакланаётган „Аврод“ („Авроди баҳоия“)¹⁰ асарининг икки нусхасини топиб, уни таржима ва таҳлил қилиб, чоп эттириши накшбандшуносликда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Рухшунос тадқиқотчи У.Қосимовнинг „Комил инсоннинг ижтимоий-психологик хусусиятлари“ (А.Ғияждувоний таълимоти асосида) ёзган диссертацияси¹¹ ва унинг аторефератида¹² хожагон, кейинчалик накшбандия деб аталган тарикатда комил инсоннинг ижтимоий-психологик хусусиятлари тадқиқ қилинган.

К.Қиличеванинг „Баҳоуддин Накшбанднинг таълимий-ахлоқий қарашлари“ мавзусидаги номзодлик (2004 й.)¹³ ишида накшбандия тарикатининг умумий педагогик жиҳатлари ўрганилган. Шунингдек, мазкур тадқиқотчининг „Олий таълим тизимида тасавуф таълимоти воситасида талабалар маънавиятини шакллантириш“ мавзусидаги докторлик диссертацияси¹⁴ ва унинг аторефератида¹⁵ (2009 й.), накшбандия тарикатининг номзодлик ишида кўрсатилган ғоялари такрорланган ҳамда давом эттирилган ва тасавуф таълимоти, жумладан, накшбандия тарикати намояндалари: Баҳоуддин Накшбанд, Шайх Хованд Тохур, Хожа Аҳрор Валийларнинг мероси воситасида талабалар маънавиятини шакллантиришнинг педагогик томонлари умумий тарзда тадқиқ қилинган.

Аmmo накшбандия тарикатининг ҳозирги даврда – таълим-тарбия жараёнини технологиялаштириш шароитида шахсга тарбиявий таъсир кўрсатишни осонлаштирувчи технологик томонларини ишлаб чиқиш тадқиқотчилар эътиборидан ҳамон четда қолмоқда. Шундан келиб чиқиб, биз

⁶ Бухорий, Садриддин Саъид. Буён ғияждувонийлар. – Бухоро: Бухоро, 2006. – 120 б. – Б. 41-42.

⁷ Наврўзова Г. Накшбандия тасавуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. Фалс. ф. докт. дисс. – Тошкент: 2002. – 233 б.

⁸ Наврўзова Г. Накшбандия тасавуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. Фалс. ф. докт. дисс. – атореферати. – Тошкент: 2002. – 45 б.

⁹ Наврўзова Г. Баҳоуддин Накшбанд. – Бухоро: Бухоро фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2009. – 176 б.

¹⁰ Баҳоуддин Накшбанд. Аврод (авроди баҳоия). Г. Наврўзова таржимаси. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 2000. – 40 б.

¹¹ Қосимов У.А. Комил инсоннинг ижтимоий – психологик хусусиятлари. (А.Ғияждувоний таълимоти асосида). Психол. ф. н. дисс. – Тошкент: 2004. – 188 б.

¹² Қосимов У.А. Комил инсоннинг ижтимоий – психологик хусусиятлари. (А.Ғияждувоний таълимоти асосида). Психол. ф. н. дисс. – атореферати. – Тошкент: 2004. – 27 б.

¹³ Қиличева К.Ю. Баҳоуддин Накшбанднинг таълимий-ахлоқий қарашлари П. ф. н. дисс. – атореферати. – Тошкент: 2004. – 25 б.

¹⁴ Қиличева К.Ю. Олий таълим тизимида тасавуф таълимоти воситасида талабалар маънавиятини шакллантириш. П. ф. докт. дисс. – Тошкент: 2009. – 263 б.

¹⁵ Қиличева К.Ю. Олий таълим тизимида тасавуф таълимоти воситасида талабалар маънавиятини шакллантириш. П. ф. докт. дисс. – атореферати. – Тошкент: 2009. – 47 б.

диссертациямиз мавзусини „Накшбандия тариқатида таълим-тарбиянинг ўзига хос педагогик технологияси“ деб номладик.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 27 майда эълон қилган „Баҳоуддин Накшбанд ёдгорлик мажмуаси марказини ташкил этиш тўғрисида“ги Қарори ҳамда Бухоро ДУнинг „Талабаларни маънавий-маърифий руҳда тарбиялаш“ (2000-2010 йилларга мўлжалланган) илмий тадқиқот дастури йўналишида бажарилган.

Тадқиқот мақсади: накшбандия тариқатининг ўзига хос педагогик технологияларини тадқиқ қилиш, ундаги таъсирчан усул ва воситаларни аниқлаш ҳамда уларни ҳозирги замон ёшлар таълим-тарбиясида қўллаш асосида илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг вазифалари:

1. Мавзу мазмун ва моҳиятини ижтимоий-фалсафий, педагогик-психологик адабиётларда ўрганилганлик даражасини аниқлаш ва тадқиқотнинг илмий-назарий аппаратини ишлаб чиқиш.

2. Баҳоуддин Накшбанд тариқати моҳиятини ижтимоий-педагогик нуқтаи назардан таҳлил қилиш ва унинг ҳозирги давр учун аҳамиятини далиллаш.

3. Тариқатдаги педагогик технологияларни аниқлаш ва уларни ҳозирги замон таълим-тарбиясида қўллашнинг ўзига хос усул ва воситаларини кўрсатиш.

4. Накшбандия тариқатининг комил инсонни шакллантиришда амалиётга тадбиқ этиш йўллари аниқлаш, ўқитувчилар ва тарбиячилар учун тавсиялар ишлаб чиқиш.

5. Тадқиқот натижаларини мантиқий ва математик-статистик таҳлил қилиш.

Тадқиқот объекти: накшбандия тариқати.

Тадқиқот предмети: накшбандия тариқатидаги шахсга тарбиявий таъсир кўрсатувчи ўзига хос педагогик технологиялар ҳамда уларнинг усул ва воситалари.

Тадқиқотнинг илмий фарази: накшбандия тариқатида таълим-тарбиянинг ўзига хос педагогик технологияси аниқланса, унинг моҳиятини англаш ҳамда уни амалиётда қўллаш осонлашади, агарда:

– мумтоз меросимизнинг, жумладан, накшбандия тариқатининг ёшларда миллий истиклол ғоясини шакллантиришдаги роли ҳамда ёш авлод таълим-тарбиясидаги ўрни белгиланса;

– тариқатнинг ўзига хос ғоявий ва технологик асосларига эътибор билан ёндашилса;

– мазкур тариқатнинг инсон руҳий оламига ижобий таъсир қилишининг ўзига хос томонлари аниқланса;

– накшбандия тариқатини ўрганиш-ўргатиш ва ташвиқот қилиш технологияси ишлаб чиқилса, уни ўрганиш ҳамда ўргатиш осонлашади, натижада ёшларни комил инсон қилиб тарбиялаш иши самарадор бўлади.

Тадқиқот методлари: тадқиқот мавзусига оид фалсафий, психологик, педагогик адабиётлар таҳлили; педагогик кузатиш, суҳбат, анкета, тажриба-синов ишлари ўтказиш, натижаларни математик-статистик таҳлил қилиш, умумлаштириш.

Тадқиқотнинг методологик асоси. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, „Таълим тўғрисида“ги Қонуни ва „Кадрлар тайёрлаш миллий

дастури“; Президент Ислом Каримовнинг миллий меросни ўрганишга доир нутқ ва асарлари; миллий истиқлол ғояси ва мумтоз меросимиз ҳамда ислом таълимотининг прогрессив ғоялари ва ислом динининг муқаддас китоблари; педагогика, психологиянинг инсон, унинг моҳияти ҳамда уни шакллантириш омиллари тўғрисидаги илмий назариялари.

Химояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

1. Нақшбандия тариқатининг ўзига хос педагогик технологияларини тадқиқ қилишнинг долзарблиги.

2. Нақшбандия тариқатининг миллий меросимиздаги ўрни, унда инсон камолоти ҳақидаги қарашлари, шахснинг ўз-ўзини зоҳирий ва ботиний такомиллаштиришида зикр ва суҳбат, сўз орқали (лисоний) тарбиявий таъсир қилиш усуллари.

3. Мазкур тариқатдан ҳозирги замон таълим-тарбиясида фойдаланиш шакллари, ўтказилган тажриба-синов ишларининг самарадорлиги.

4. Тадқиқот мазмунини умумлаштирувчи илмий хулоса ва тавсиялар.

Ишнинг илмий ангиллиги:

1. Тадқиқотда нақшбандия тариқатининг ўзига хос педагогик технологияси аниқланди, уни ўрганиш долзарб педагогик муаммо эканлиги назарий ва амалий жиҳатдан асосланди.

2. Нақшбандия тариқати, уни мукамал сулуқ (йўл) сифатида ҳозирги замон таълим-тарбиясида педагогик технология тарзида қўллаш имкониятлари кўрсатилди.

3. Нақшбандия тариқатининг барқамол инсонни босқичма-босқич шакллантиришдаги ўзига хос томонлари очилди.

4. Нақшбандия тариқатида шогирд таълим-тарбиясида қўлланган таъсирчан усул ва воситалар аниқланди.

5. Ёш аялудни қомил инсон қилиб тарбиялашда нақшбандия таълимоти билан ҳозирги замон таълим-тарбия назарияси ва амалиёти ўзаро боғланди, уларни амалда қўллаш натижасида таълим-тарбиянинг самарадорлик даражаси ошганлиги кўрсатилди.

6. Ўтказилган тажриба-синов ишлари асосида ўқитувчи ва тарбиячилар учун тавсиялар ишлаб чиқилди, илмий-усулий қўлланма яратилди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Нақшбандия тариқатининг кишига ижобий таъсир кўрсатувчи томонларини ҳозирги замон педагогикаси назариясига кўра баҳолаб, унинг ўзига хос педагогик технологиялари: тариқат қондалари, зикр, суҳбат, сўз орқали инсонга зоҳирий ва ботиний тарбиявий таъсир қилиши илмий-назарий жиҳатдан асосланди. Нақшбандия тариқатининг бошқа тариқатлар орасида туган ўрни, улардан фарқи, мазкур таълимотнинг назарий ва амалий аҳамияти кўрсатилди; нақшбандия тариқати амалиётга тадбиқ қилинди: бу таълимотдан маърузалар, амалий машғулотлар, суҳбатларда фойдаланилди; мазкур муаммо бўйича мақолалар, тезислар, қўлланма, рисола чоп этилди ва тариқатнинг педагогик технологияларини ҳозирги замон талаба шахсига ижобий тарбиявий таъсири тажриба-синов ишларида ўрганилди; уларни амалиётда қўллаш натижасида тарбиявий ишларнинг самарадорлик даражаси ошганлиги аниқланди. Ундан ёшлар таълим-тарбиясида, ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишда, педагоглар малакасини оширишда фойдаланиш мумкинлиги кўрсатилди.

Натижаларининг амалиётга жорий қилиниши. Илмий ишнинг асосий ғоялари ва мазмуни ҳар йили Бухоро ДУда ўтказиладиган профессор-

Ўқитувчиларнинг анъанавий илмий-амалий ва назарий конференцияларида; вилоят, республика илмий-амалий семинарларида (маъруза ва тезис тарзида); илмий журналларда, тўпламларда эълон қилинган ишларда босқичма-босқич амалиётга жорий қилинди. Тажриба-синов ишлари Бухоро ДУ тарих ва ҳуқуқшунослик, педагогика ва психология, чет тили ва ўзбек филологияси факултетларида; Бухоро озик-овқат ва энгил саноат технологияси институти (кейинчалик – Бухоро ОО ва ЕСТИ) касб таълими факультетида; Ибн Сино номидаги Бухоро тиббиёт институти даволаш факультетида; Навоий ДПИ бошланғич таълим услубиёти, педагогика ва психология ҳамда ўзбек филологияси факултетларида; Қарши ДУ бошланғич таълим услубиёти, педагогика ва психология факултетларида; Низомий номи Тошкент ДПУ чет тили ва ўзбек филологияси факультети талабалари орасида (барча олий ўқув юртлирининг 1-2-курс талабалари орасида) ҳамда ўқитувчи, гуруҳ раҳбарлари билан ўтказилди.

Ишнинг синовдан ўтиши (апробацияси). Диссертациянинг асосий мазмун-моҳияти, илмий ва амалий натижалари Бухоро ОО ва ЕСТИда ўтказилган халқаро илмий-амалий анжуманда (2006 йил), Бухоро иқтисодиёт ва банк коллежида ташкил этилган республика илмий-амалий анжуманида (2006 йил 17-18 май), Бухоро ДУ республика илмий-назарий ва амалий анжуманларида (2008 йил 27-28 май) қилинган маърузаларда, чоп этилган тезисларда, шунингдек, Бухоро ДУ ва Низомий номидаги Тошкент ДПУ илмий семинарларида муҳокамадан ўтди.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Таъқиқотнинг мазмун ва моҳияти муаллифнинг чоп этилган 15 номдаги илмий ишларида: 1 та ўқув-услубий қўлланма, 1 та рисола, 7 та журнал мақоласи, 6 та тезисда ўз ифодасини топган.

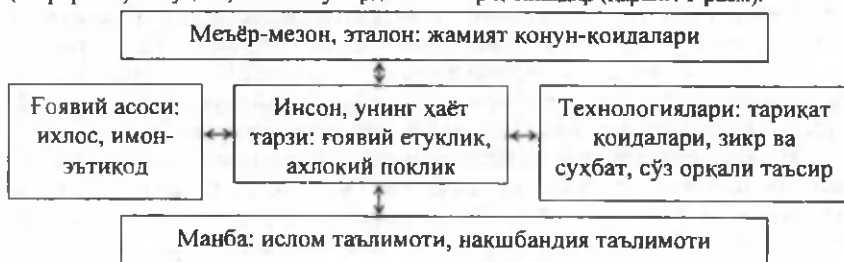
Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация қириш, 3 боб, 9 банд, умумий ҳулофа ва тавсиялар, 153 номдаги фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат бўлиб, унинг умумий ҳажми 151 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг биринчи боби „Нақшбандия тарикатининг мумтоз меросимиздаги ўзига хос ғоявий – технологик асослари“ деб номланиб, уч банддан иборат. Нақшбандия тарикати (йўли) мумтоз меросимизнинг тарихий-мангикий давоми бўлганлиги учун ҳам диссертациянинг биринчи бобида унинг ғоявий ва технологик асосларига тўхталдик, унда ислом таълимоти, „Авесто“, Имом Бухорий ва Баҳоуддин Нақшбанд меросидан фойдаланиб, ёшларни имон-этиқодли қилиб тарбиялаш мумкинлиги таъкидланди. Бу манбаларда кўрсатилишича, инсон табиатан зоҳирий ва ботиний, моддий ва рухий олам бирлигидан иборат бўлиб, у ўзи қиладиган ошқора амалларида ахлоқий меъёрларга: имон, ихлос, этиқодга суянади, кишиларда инсонийлик имондан бошланиши ва унга келиб тақалиши, ундаги эзгу фазилатлар имонли қалб майдонида кўқариши таъкидланган. Шунингдек, инсонларда имоннинг шаклланишида сўз муҳим рол ўйнаши, бунда шахснинг ширинсуханлик билан ўз фикрини чиройли ва ишонч билан айтиши ҳар қандай таълимотни, жумладан, нақшбандия тарикатини ҳам кишиларга синдиришининг асоси эканлиги кўрсатилди. Бунда инсоннинг сўз бойлиги, унга бўлган қобилияти муҳимдир. Президент Ислам Каримов: „Ҳар қайси инсон Оллоҳ таоло ато этган ноёб қобилият ва истеъдодини аввало ўзи учун, оиласининг, миллати ва халқининг, давлатининг фаровонлиги, бахт-саодати, манфаати учун

тўлик бахшида этса, бундай жамият шу қадар қучли тараққиётга эришадик, унинг суръат ва самарасини ҳатто тасаввур қилиш ҳам осон эмас¹⁶, – деб бежиз айтмаган.

Нақшбандия тариқати инсонларни ахлоқли, одобли, меҳр-мурувватли бўлишга, ҳалол яшаш ва меҳнат қилишга ундайди. Нақшбандия тариқатининг марказида инсон, унинг ҳаёт тарзи, ғоявий етуклиги ва ахлоқий поклиги туради. Унинг ғоявий асосини эса ихлос ҳамда имон-эътиқод ташкил қилади. Бунинг учун манба ислом ва нақшбандия таълимотлари бўлиб ҳисобланади. Унинг меъёр-мезони, эталони жамият қонун-қоидаларидир. Технологиялари эса тариқат қоидалари, зикр (тақорлаш) ва сужбат, шахсга сўз орқали таъсир қилишдир (қаранг: 1-расм).

1-расм. Нақшбандия тариқатининг ғоявий-технологик асослари

Нақшбандия таълимотида тарбияни субъект ва объект тарзида амалга ошириш жиҳатидан ёндашадиган бўлсак, унда жуда ихчам, арзон, ташкилий томондан қулай усул, восита ва методлар мавжудлигини кўраимиз.

Мазкур бобда нақшбандия тариқатида таълим-тарбияни ташкил қилишнинг ўзига хос томонлари очиб берилди. Бу таълимотда шарият талабларини бажариш қилишга тазйик асосида эмас, балки унинг ички эҳтиёжи, виждон амри билан амалга ошириш шартлиги кўрсатилган. Бунда шахснинг ўз-ўзини тартибга солиши, ҳуқуқ-аждарини назорат қилиши муҳимдир. Мазкур бобда нақшбандия тариқатининг ижтимоий моҳияти очиб берилган: „Нақшбандия тариқати ўзининг моҳияти, диний-фалсафий ғояларининг теранлиги, мусулмон мамлакатларидаги ижтимоий фикрга кўрсатган таъсири жиҳатидан тасаввуф фалсафасининг бошқа кўринишларидан устун туради. Баҳоуддин Нақибанд таълимотида асосий ўрин тутган ғоя – кишиларни ҳалол меҳнат қилишга, ҳунар ўрганишга, ўз меҳнати мевасидангина баҳраманд бўлишга чақиритиш¹⁷, – дейди таниқли тасаввуфшунос олим Ориф Усмон. Нақшбандия тариқатининг ижтимоий аҳамияти яна шундаки, у кишиларнинг ҳаёт тарзига яқин, ҳалқчил ва оммабоп бўлиб, „Даст ба қору дил ба Ёр“ („Қўлинг ишда бўлсин, дилинг Аллоҳда“) мазкур тариқатнинг ижтимоий моҳиятини ташкил қилади.

Диссертациянинг иккинчи боби „Нақшбандия тариқатида таълим-тарбиянинг ўзига хос педагогик технологияси“ деб номланиб, мазкур бобда нақшбандия тариқатининг бошқа тариқатлардан фарқи ва унда инсон камолоти технологияси ёритилди. Тасаввуф таълимоти асрлар давомида босқичма-босқич ривожланиб, нуқул диний-ахлоқий талқинда бўлиб қолмай, балки у илмий-фалсафий, рухий-психологик, бадний-поэтик жиҳатдан ҳам бойиди. Тасаввуфда

¹⁶ Барқамол авлод ордуси // Тузувчилар: Ш.Қурбонов, Ҳ.Сандов, Р.Ахлиддинов. – Тўлқинчилар 2- нэпри. – Тошкент: „Ўзбекистон милолий энциклопедияси“ Давлат илмий нашриёти, 2000. – 248 б., 201-б.

¹⁷ Ориф Усмон. Баҳоуддин Нақибанд ва унинг таълимоти ҳақида – Тошкент: Университет. 1993. – 36 б., 6-б.

„Шариат“, „Тарикат“, „Маърифат“, „Ҳақиқат“ деган тўрт катта босқич юзага келиб, булар ёрдамида солиқ (шогирд) маънавий комилликка эришади¹⁸. „Тарикат“ сўзининг маъноси „йўл“ демакдир, яъни илохий маърифатни эгаллашга бел боғлаган кишининг руҳий-ахлоқий камолот йўлидир. Шу асосда қатор тарикатлар: қодирия, яссавия, хилватия, рифоия, мавлавия, шозалия, саъдия, дасукия, бадавия, акбария, сухровардия, кубравия, мадания, чиштия (чаштия), байрамия, нақшбандия тарикатлари ва уларнинг асосчилари номлари келтирилиб, нақшбандия тарикати моҳиятини тушуниш учун Жалолиддин Румий асос солган мавлавия, Аҳмад Яссавий асос солган яссавия, шайх Нажмиддин Кубро асос солган кубравия тарикатларига алоҳида тавсиф берилиб, мазкур тарикатлардан нақшбандия тарикати ўз моҳияти билан катта фарқ қилиши кўрсатилади.

Нақшбандия тарикатининг бошқа тарикатлардан ажралиб турадиган фарқли томонлари қуйидагилардир: 1) унинг халқчил, инсонпарварлик характери, халқ ва жамиятдан ажралмаган ҳолда рашҳаларни (қондаларни) бажо келтириб, мақсадга етишиш мумкинлигини амалда кўрсатиши; 2) узлатнинг ўзига хос ечимини топганлиги; 3) хуфия зикри орқали рашҳаларни кучайтириши; 4) мақсадга етишишда „сахв“ (хушлилик) ва „сухра“ (беҳудлик) йўли орқали бориши; 5) ўзига хос таълимий ва тарбиявий технологияга эга эканлиги; 6) Баҳоуддин Нақшбанд тарикатининг рашҳалари ҳамда унинг „Аврод“идир.

Нақшбандия тарикатида устоз-шогирд муносабатлари демократик тамойилларга асосланган, яъни бу тарикатда муриднинг эркинлиги руҳий эркинлик бўлиб, уни фақат бир шайхга муте қилиб қўймайди, балки у ўз ихтиёри билан пиру муридни танлай олган, яъни ўз хоҳишига қўра бошқа пирга шогирд тушган.

Баҳоуддин Нақшбанд илк болалигиданок Бобойи Самосий назарига тушганлар. У кишига Саййид Амир Кулол, Ориф Дегтароний, Ҳалил Ота, Қусам Шайх, Баҳоуддин Қишлоқийлар устозлик қилганлар. Шунингдек, у кишига Абдулҳолиқ Ғиждувонийнинг руҳлари хуфия зикридан талим-тарбия берганлар, шунинг учун ҳам Баҳоуддин Нақшбанд увайсийдирлар.

Устоз-шогирд муносабатлари узок тарихга эга бўлиб, шу туфайли жаҳон фани ва маданиятига тамал тошлар қўйган буюк сиймолар: Абу Али ибн Сино, Улуғбек, Форобий, Беруний, Имом Бухорий, Абу Ҳомид Ғазолийлар етишиб чиқиб, улар устоз-шогирд муносабатларининг ғоявий-ахлоқий асосларини ишлаб чиққанлар. Баҳоуддин Нақшбанднинг устоз-шогирд муносабатларини оддий муридликдан бошлаб, токи авлиё ва пайғамбар Муҳаммад с.а.в.га зоҳиран ва ботинан яқинлашган йўллари – силсиласини билиш ҳам муҳимдир (бу диссертациянинг 6-иловасида келтирилган). Бу тарикатлар тарихида „силсилаи шариф“ ёки „силсилату-з – заҳаб“ (олтин силсила) деб юритилади (бу диссертациянинг 5-иловасида келтирилган). Нақшбандия тарикатида устоз-шогирд муносабатларига муридни тарбиялашнинг муҳим воситаси сифатида қаралади. Баҳоуддин Нақшбанд айтар эдилар: „Бу йўлдан юргувчиларга илтижо (ниёз), ўзни хор тутиш... ва олий ҳиммат керак... биз нимани топган бўлсак, шундан толдик“¹⁹. Баҳоуддин Нақшбанд ўз муридларига қатор талаблар қўяр эдилар: тарикат йўлини танлаган киши ўз нафсини тия олиши керак: „Шу йўл билан мурид ҳақиқий мурид инояти орқали ахлоқни ҳамда ёқимсиз феълларини ўзгартариши билан

¹⁸ Ҳаққулов И. Мерос ва моҳият. – Тошкент: Маънавият. 2008. – 208 б., 24-б.

¹⁹ Абул Муҳсин Муҳаммад Божир ибн Муҳаммад Али Баҳоуддин Балогардон. – Тошкент: Ёзувчи. 1993. – 208 б., 74-б.

нафсига қарши кураша олади”²⁰. Накшбандия тарикатида муридга қўйиладиган энг муҳим талаб: тавфиқ, каноат, сабр, ўз нафси ёмонлигини билдиш, унинг ҳийланайрангларини англаш орқали шукр қилувчи банд бўлишидир²¹.

Нақшбандия тарикатини шоғирдга ўргатишда, муридни тарикат йўли билан босқичма-босқич таништиришда маълум бир методика, яъни технология мавжудлигини пайқаймиз. Бунда мурид муридга ўз шахсий ибрат-намунаси, ахлоқ-одоби, билими орқали таъсир қилган, мурид ҳам ақл-заковати, иродасини ишга солиб, ўз пирининг кўрсатмаларини тўла бажарган. Шоғирдни тарикатга ўргатиш уни руҳий тайёрлаш – кўниктириш, тартиб-интизомга ўргатишдан бошланган, бунда суҳбат қатга рол ўйнаган. Хожа айтар эдилар: „Бизнинг тарикамиз жаҳрия зикри-ю рақс эмас, бизнинг тарикамиз анжуманда хилват, ватанда сафардир. Хилватда шуҳрат бор, шуҳрат эса офатдир. Жамъиятда хайрият бўлади, жамъият эса суҳбатда бўлади. Агар бу йўл толибларидан бир гуруҳи бир-бировлари билан ҳамсуҳбат бўлсалар, бу суҳбатда хайру барака кўп бўлади”²².

Нақшбандия тарикатини ўрганиш ва ўргатиш технологияси устоз-шоғирдликка (пир-муридликка) асосланиб, пир шахси, усул ва воситалари: каромат (башорат қилиш, олдиндан кўра билиш), нафсни сўндириш усуллари, муриднинг ҳолатини мунтазам кузатиш ва тузатиш, суҳбат ҳисобланган. Муридга талаблар босқичма-босқич ошириб борилган, бу мурид иродасини шакллантирган, уларни маънавий бой, комил инсон қилиб тарбиялашда муҳим рол ўйнаган. Баҳоуддин Накшбанд шу усул ва воситалардан фойдаланиб, Алоуддин Аттор, Хожа Муҳаммад Порсо, Яқуб Чархий, Алоуддин Ғиждувоний, Сирожиддин Кулол Пирмасий каби қатор шоғирдларни тарбиялаганлар, кейинчалик улар нақшбандия тарикатини ривожлантиришга ўз хиссаларини қўшганлар.

Бу бобда ҳожагон, кейинчалик нақшбандия, деб аталган тарикат рашҳалари (қоидалари) баён қилинди, унинг дастлабки тўрт рашҳасини Абу Юсуф Ҳамадоний (милодий 1048-1141 йилларда яшаб, 93 ёшда вафот этганлар, у кишининг насабномалари шажараси диссертациянинг 7-иловасида келтирилди) яратганлар, булар: 1. „Хуш дар дам“ (хар нафасда хушёрлик), 2. „Назар бар кадам“ (назарни кадамдан узмаслик), 3. „Сафар дар ватан“ (ватан ичра ботиний сафар), 4. „Хилват дар анжуман“ дир (мажлисда хилватда бўлишидир).

Юсуф Ҳамадонийнинг шоғирди Абдулхалик Ғиждувоний (милодий 1103-1179 йилларда яшаб, 76 ёшда вафот этганлар) нақшбандия тарикатнинг асосчиси сифатида юқорида кўрсатилган тўрт рашҳани яна ўзининг тўрт рашҳаси билан бойитди, булар: 5. „Ёд кард“ (ёдлаш), 6. „Бозгашт“ (ибтидога қайтиш, такрорлаш), 7. „Нигоҳдошт“ (эса саклаш), 8. „Ёддошт“ дир (ёдда саклаш, зикр этишидир).

Баҳоуддин Накшбанднинг исмлари Муҳаммад ибн Муҳаммад Жалолиддин бўлиб, Баҳоуддин Накшбанд номи у кишининг ҳаётини фазилатларига ишорадир. Баҳоуддин Накшбанд (милодий 1318-1389 йилларда яшаб, 71 ёшда вафот этганлар) насабномалари шажарасини ўрганиб, уни диссертациянинг 8-9-иловаларида келтирдик. Баҳоуддин Накшбанд ҳожагон таълимотини янада бойитди, унга яна учта қоидани қўшиб, уни мукамал тарикат (сулук) даражасига етказди, бу рашҳалар: 9. „Вуқуфи замоний“ (замондан огоҳ бўлиш), 10. „Вуқуфи аладий“ (сон-

²⁰ Абул Муҳсин Муҳаммад Бокор ибн Муҳаммад Али. Баҳоуддин Балогардон. – Тошкент: Ёзувчи. 1993. – 208 б., 74-6

²¹ Ҳаюдуллоев И. Мерос ва моҳияти. – Тошкент: Маънавият. 2008. – 208 б., 35-6.

²² Абул Муҳсин Муҳаммад Бокор ибн Муҳаммад Али. Баҳоуддин Балогардон. – Тошкент: Ёзувчи. 1993. – 208 б., 77-6.

санокқа риоя қилиш), 11. „Вукуфи қалбий“дир (қалб ҳолатидан огоҳ бўлишдир).

Мазкур тариқат рашхаларини ўзлаштиришда кишининг онгли иродавий тиришқоклиги ва унга қатъият билан киришиши муҳимдир. Бунинг натижасида шахсда руҳий тегиклик, ўзига ишонч ҳосил бўлади. Натижада у ҳар бир ишни ишонч-этиқод билан ўз ҳаракатларини ортиқча эхтиросларсиз бажаради, маънавий покланиш натижасида унда руҳий мувозанат ҳосил бўлади ва оқибатда тариқатта амал қилувчилар ўз шахсларини тарбиялай оладилар.

Комил инсон ғояси инсониятнинг асрий орзуси бўлиб, уни комиллик даражасига етказиш учун қатор омиллар муҳим рол ўйнайди. Булар: ижтимоий муҳит, таълим-тарбия, кишининг ички-туғма имкониятлари, одамнинг ўз фаолияти қабиладир. Инсон руҳияти билан иш қўрганда, аввало, шахснинг таркибий қисмлари – тузилишини ўрганмоқ жоиз. Шахс тузилишида онгли, оқиллона хусусиятларгина бўлмай, балки унда онгсиз, онг ости психик томонлар ҳам мавжуддир. Шуниси ҳам борки, шахс тузилишида онгсизлик каттагина ўрин тутади. У инсоннинг онглилик ва онг остилик томонларидан анча қадимий бўлиб, одам психикасида онг ва онг ости томонлар умуман бўлмаган даврлар бўлган, онг ва онг ости томонлар шахснинг филогенетик (одамзод авлодининг ижтимоий жамиятлардаги психик тараққиёти) ва онтогенетик (биргина инсон ҳаёти давомида психиканинг тараққиёти) ривожланиш босқичларида кейинчалик пайдо бўлган. Ҳаётнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражаси: юқсак маданият, яхши овқатланиш, тиббий томондан химояланганлик, интеллектни юқори одамлар муҳитида ҳамда фан-техника ривожланган даврда яшаш индивиднинг (одамнинг, шахснинг) онтогенетик тараққиётига ижобий ва баракали таъсир қилади. Шахс онгли хилқат, аммо у онгсизлик, онг остилик (автоматлашган ҳаракатлари-одалари, яъни стеритотиллари) томонлари билан янада бойийди ва тўлақонли индивид бўлади, шахс тузилишидаги ушбу томонлар ҳам унинг учун жуда зарур ва фойдалидир. Онг функцияси (вазифаси) сусайганда, тормозланганида идрок, хотира, тафаккур, тасаввур, ҳаёл қилиш жараёнлари бўшашганида инсонда онгсизлик ғалаба қилади, инсон бу ҳолатида дам олади. Мақсалга кўра идрок, хотира, тафаккур, тасаввур, ижодий ҳаёл, иродавий зўр беришлар инсондан онглиликни ва ихтиёрий диққат билан ишлашни талаб қилади, бу ҳолатда инсон психикаси зўрикади, оқибатда шахс жисмоний, ақлий ва руҳий жиҳатдан толикади. Ихтиёрий диққатдан кейинги диққат, яъни мувофиқлаштирилган иштиёқли диққатни талаб қиладиган ҳаракатларда эса онглилик сусайиб, онг ости психик ҳолатлар актуаллашади (фаоллашади), бу онглилик ва онгсизлик орасидаги руҳий бир ҳолат бўлиб, у одамга ҳузур бағишлайди, уни қўл чарчатмайди. Нақшбандия таълимотини ўрганар эканмиз, мазкур тариқат пирлари инсоннинг онгсизлик ҳолатига кириши ва ундан баҳра олишининг оддий, аммо самарали йўлини кўрсатиб берганликларини англаймиз. Нақшбандия тариқати инсоннинг ўз маънавий ва жисмоний имкониятларини муштаракликда эзгуликка хизмат қилишга ундайди. Нақшбандия тариқати рашхалари ёш авлодда ижобий ахлоқий сифатларни шакллантиришнинг тренинг-машқлари бўлиб, бунинг натижасида шогирд ўз-ўзини кузатиб, таҳлил қилиб ва ўз-ўзини тушуниши, ўзига тўғри баҳо бериши орқали у комил шахс бўлиб етишади. Бунда устоз-шогирд муносабатлари интеракцияси (ўзаро таъсири) муҳимдир.

Нақшбандия тариқатининг қоидалари амалиётга жорий қилинса,

замонамиз ёшлари баркамол шахс бўлиб етишади, жумладан:

„Хуш дар дам“ коидаси ёшларни уларнинг ҳар бир нафасида хушёр бўлишга ўзининг мақсад йўлидан адашмасликка чакиради, ўзлигини англашга, ўз фаолиятини огохлик билан бошқаришига ундайди.

„Назар бар кадам“ коидаси ёш авлодни ўзининг ҳар бир кадамини кузатиб, олий мақсад сари ирода ва ишонч билан интилишга, салбий таъсирларга берилмасликка, ҳар бир босган қадами фойдалими ёки зарарли эканлигини англаб, тўғри йўлдан бориб, фаол яшашга чакиради.

„Сафар дар ватан“ рашҳаси инсоннинг ботинига сафари бўлиб, у ёш авлод онгига сингдирилса, улар ўзларининг ички рухий оламига сафар қилиб, ўзлигини англаб, уни оқилона баҳолайди, натижада ўзидаги салбий ахлокий хусусиятлардан қутулиб, унинг ўрнига ижобий фазилатларни шакллантиради, комилликка эришади.

„Хилват дар анжуман“ коидаси инсонни зоҳиран халқ билан ботинан Ҳақ ёди билан яшашга ундайди. Бу коидага риоя қилган ёшлар ўз мажбуриятларини садоқат билан бажаради, худбинликдан йироқ бўлиб, қилаётган ишлари бошқалар манфаатига зарар етказишидан сақланади. У фаол яшайди, ўқийди, ижод қилади. Унга таркидунёчилик бегона бўлиб, „Даст ба кору дил ба Ёр“ шиориغا риоя қилиб, покиза, ҳалол яшайди ва натижада у баркамол бўлади.

„Ед кард“ Ҳақни эслаш, зикр этиш бўлиб, бу коида тил зикридан узок тақоррлаш натижасида қалб зикрига ўтишдир, яъни қалбий зикрдир. Ёшлар ушбу коидага риоя қилса, у ўзини нималарга қодирлигини англайди: илм-фанни, ўз лаёқатига муносиб касб-хунарни эгаллайди ва натижада жамият учун фойдали шахс бўлади.

„Бозгашт“ ибтидога қайтиш, яъни бошдан қайта тақоррлашдир. Бу коида инсонни ўз мақсадларига етиш учун бошдан бошлаб қайта тақоррлашга ундайди, шундагина зикр покланиб, қўзланган мақсадга эришилади. У ёшларни қийинчиликлардан қўрқмасдан, зоҳиран касб-хунар ўрганишга, ҳаётий тажрибалар ортгаиришга, ботинан эса ҳалол, имон-эътиқодли бўлиб яшашга ёрдам беради.

„Нигохдошт“ эса сақлаш, қалб ва хотирани кузатиш бўлиб, зоҳирий томондан шахснинг ўз олдига қўйган мақсадига етиш учун муттасил интилишида намоён бўлади. Бунга амал қилган ёшлар ботиний жиҳатдан баркамол бўлиш учун ўз рухиятини поқлайди, онгини, диққат-эътиборини мақсадга қаратади, уни доимий онг назоратида тутаяди ва оқибатда мукаммалик даражасига етади.

„Ёддошт“ ёдда, хотирада сақлаш бўлиб, бу коида ёшларни Ҳақ олдида, бошқалар назарида ва ўз виждони олдида ҳам ўзини зоҳиран ва ботинан ҳалол, пок сақлаб, сабр-тоқат билан оқилона яшашга ўргатади, натижада улар комилликка эришади.

„Вуқуфи замоний“ коидаси инсонни ҳар бир лаҳзадан, замондан огоҳ бўлиб, ўз умрининг ҳар бир сониясини қай тарзда ўтказаятганлигини: эзгу ишлар қилибми, гуноҳ ишлар билан ўтказаятганими – шукур вақтими, узр вақтими у шуларни таҳлил қилиб, ёмонликлардан сақланиб, яхшиликларга интилиб яшайди, бу коидани билган ёшлар вақтнинг, ўз умрининг қадрига етади, комил шахс сифатида юксалади.

„Вуқуфи адалий“ зокирнинг зикр жараёнида сон-санокка, ададга риоя қилишидир. Баҳоуддин Нақшбанд айтганларидек, зикр асносида ададга риоя қилиш зокирни паршионхотирликдан сақлайди, оқибатда зикр самарадор бўлади ва шогирд илм-фанни, касб-хунарни пухта эгаллайди ҳамда у шахс сифатида етук инсон бўлади.

„Вуқуфи қалбий“ коидаси инсоннинг Ҳақ таолодан ҳамда ўз қалби ҳолатидан

огохлигидир, зокирнинг зикр қилишдан мақсади ҳам „Вуқуфи калбий“га эришишдир. Бу қоидага риоя қилган ёшлар ўз қалби ҳолатидан огоҳ бўлиб, Аллоҳни, Ватанини, халқини, ота-онасини, оиласини севади ва уларнинг бахт-иқболи учун курашадиган, фаол ҳаётий нуқтаи назарга эга бўлган етук шахс бўлиб шаклланади.

Нақшбандия тариқатининг қоидалари унинг „Даст ба кору дил ба Ёр“ шиорига асосланади, мазкур ғояси уларнинг мазмун-моҳиятига сингдирилган.

Нақшбандия таълимоти комил инсонни тарбиялашнинг самарадор йўли бўлиб, у жаҳонга кенг тарқалган тариқатлардандир. Буёқ шайх Баҳоуддин Нақшбанд умр бўйи ихтиёрий фақрликда яшаганлар. Баҳоуддин Нақшбанднинг ҳаёти ва ижоди баркамол авлодни тарбиялаш учун муносиб эталондир. Нақшбандия таълимотининг аҳамияти замон ва макон танламаслигининг сирини ҳам шундадир.

Шундай қилиб, нақшбандия тариқати рашҳалари педагогик технология тарзида амалиётда қўлланади, ёшларни баркамол қилиб тарбиялаш самарадор бўлади.

Диссертациянинг учинчи боби: „**Нақшбандия тариқатининг инсонга таъсир кўрсатиш усуллари**“ бўлиб, бунда зикр ва суҳбат ҳамда Баҳоуддин Нақшбанд „Аврод“лари нақшбандия тариқатида муридни тарбиялашнинг ўзига хос усуллари эканлиги тадқиқ қилинди.

Нақшбандия тариқатининг инсонга таъсир кўрсатиш усуллари зикр ва суҳбат ташкил қилади. Зикр икки хил бўлади: алония зикри (ошқора зикр) ва хуфий зикри (ички зикр). Нақшбандия тариқати хуфий зикрига асосланган. Зикр машқлар тизими бўлиб, унинг мустақамлик даражаси пир-муриднинг суҳбатларида аниқланган, шунга қўра муридга тарбиявий таъсир қилиш усуллари қўлланилган. Бунда суҳбат коррекцион-тузатиш вазифасини бажарган, зикр билан суҳбат кетма-кет алмашинган. Нақшбандия тариқатида суҳбат ва хуфий зикри унинг рашҳаларини тўлдирган. Суҳбат рашҳаларга нисбатан умумлаштирувчи, хуфий зикрни кучайтирувчи бўлиб, у „анжуман ичра хилват“ талабига мос келади, зикрни тўлдириб, ўзаро мулоқотда унинг камчиликларини бартараф қилади.

Ўтмишда кўпгина машҳур шайхларнинг ўз „Аврод“лари бўлган. Баҳоуддин Нақшбанднинг ҳам ўз „Аврод“лари бизгача етиб келган²³. „Аврод“ сўфиёна дуолар тўплами, вирд (дуо) сўзининг қўғлиқда келишидир. Баҳоуддин Нақшбанд бу асаридан инсон мавжудодлар ичида энг мукамал қилиб яратилгани, шунинг учун ҳам у гўзал фазилятлар ва чиройли ахлоқ соҳиби бўлиши кераклигини баён қилган. Баҳоуддин Нақшбанднинг „Аврод“ асарининг „Вирди Кабир“, „Вирди Нақшбанд“ нусхалари мавжуд, уларга ёзилган шарҳлар ҳам сақланган²⁴.

Мазкур бобда нақшбандия тариқатида шахсни зоҳирий ва ботиний тарбиялаш усуллари, унда инсоннинг ташқи ва ички уйғунлигининг муҳимлиги кўрсатилган. Зоҳирий ва ботиний поклик: кўзни ҳаромни кўришдан, қулоқни ҳаромни эшитишдан, оёқни ҳаром жойларга боришдан сақлайди. Пок қалбда эзгулик, гўзаллик, саҳийлик ўрнашиб, унда ҳасадга, нафсга ружу қўйиш каби ёмонликларга ўрин қолмайди. Зоҳирий ва ботиний поклик имон-эътиқодда ўз ифодасини топади. Баҳоуддин Нақшбанд айтар эдилар: „Солик балоғатга

²³ Наврузова Г. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. – Тошкент: Фан 2005. – 236 б., 77-б.

²⁴ Уша жой, 83-б.

(камолга) етгандан кейин дил ва тил ўртасида фарқи қолмайди, яъни ташқаридаги машғуллик ботин амалларга тўсик бўлолмайди, ботин амалига зоҳир машғулотида ҳижоб юзланмайди... Солиқнинг баҳогаги шундан иборатки, фано унга тасарруф қилган ва жазба мақомига... етган бўлади²⁵.

Мазкур тариқатда мурид шахсини зоҳирий ва ботиний томонларини тарбиялаш усулларидан пир мурид билан суҳбат ўтказишида сўзнинг (лисоний) таъсир кучидан ўринли фойдаланганлар. Бунда пирнинг муридга мукамал шахс сифатида ибрат-намуна кўрсатиши, шогирдни кузатиши ва у йўл қўйган ҳаёт-камчиликларни ўзаро ҳамкорликда тузатиши муҳим бўлган. Ушбу тариқатда пир-мурид муносабатлари педагогик-психологик жиҳатдан объект-субъект тарзида бўлган. Бунда объект ҳам, субъект ҳам фаол бўлган. Томонлардан бирининг фаоллиги камайса, таълим-тарбия жараёни самарадор бўлмайди. Пир муридни тарбиялашда педагогик технологияларнинг ҳозирда кашф қилинган интерфаол усулларидан интуитив тарзда фойдаланганлар. Пир муриднинг зоҳирий ва ботиний томонларини тарбиялаши орқали унинг мақсадга йўналтирилган фаоллиги ошган. Бу хил таълим-тарбия таъсирида шогирд комилликка эришган.

Юқоридагилардан кўринадики, муридни тариқатнинг комил пири қилиб тарбиялашда нақшбандия тариқатида бир қатор усул ва воситалар қўлланилган. Бунда тариқат рашҳалари, шогирдга сўз орқали (лисоний) таъсир қилиш, хуфия зикри, суҳбат ва Баҳоуддин Нақшбанд „Аврод“лари яхлитликда қўлланилган, яъни муридни тарбиялашда комплекс ёндашиш асосида – бутун усул ва воситалар имкониятларидан мохирона фойдаланганлар. Восита ҳамда усулларнинг бирлиги муриднинг зоҳирий ва ботиний жиҳатдан етуқлигини таъминлаган, уни комилликка етаклаган (қаранг: 2-расм).

Тадқиқотнинг якуновчи қисмида нақшбандия тариқати ва ҳозирги замон масалалари ёритилди, унда И.П.Павлов²⁶, П.К.Анохинларнинг²⁷ олий нерв фаолияти ва инсоннинг ўз-ўзини идора қилиши ҳақидаги таълимотлари нуқтан назаридан нақшбандия тариқатининг педагогик технологиясига таҳлил берилди. Инсоннинг зоҳирий жиҳатлари (экзопсихикаси – ташқи психикаси) унинг ижтимоий фаолиятида (иш, муомала, мулоқотида) кўринади, у ўз хулқ-атворини, „мен“лигини англаб, уни тўғри баҳолаб ўз-ўзини маънавий баркамол қилади. Шахснинг ботиний жиҳатлари эса унинг эндопсихик (ички психик) хусусиятлари: унинг фаҳм-фаросати, идрок ва тафаккури, ҳаёл ва тасавурида намоён бўлади. Инсон ўзининг ички ва ташқи ҳолатларини таҳлил қилиб, уларни тузатиб, ўзининг руҳий, жисмоний ҳамда ахлоқий такомиллашувига эришади.

Мазкур тариқат раҳнамолари инсон психикасининг ички руҳий фаоллигидан фойдаланиб, тариқат рашҳалари, хуфия зикри, суҳбат, пир маслаҳатлари асосида уни бошқаришга, фаоллаштиришга эришишнинг эмпирик (тажриба) усулларини ишлаб чиққанлар. Аутоген машқлар (ўз-ўзини машқ қилдириш) орқали солиқ ўз диққатини бошқаришга ўрганади. Хуфия зикри, „аврод“ ва „вирд“ларга иштиёқ ҳолатини яратиш учун пир сўз орқали (лисоний) муридга таъсир қилиб, унга

²⁵ Абул Муҳсин Муҳаммад Боқер ибн Муҳаммад Али Боқуддин Балоғардон. – Тошент: Ёзувчи, 1993. – 208 б., 88-б.

²⁶ Павлов И.П. Лекции о работе больших полушарий головного мозга. Полн.собр.соч. 2-изд. IV том. Издательство АН СССР. – М.: 1951.

²⁷ Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональных систем. – М.: Наука, 1980. – 372 с.

зарур кўрсатмалар берган. Мурид тана мушаклари қувватини аутоген машқлар орқали сошлаши оқибатида улар релаксациясига (дам олишига) имкон яратилган. Натижада у ўз организмнинг ўз-ўзига психофизиологик, рухий, жисмоний, ақлий жиҳатдан куч тўплашига ва зарур вақтда уларни тўла сафарбар қилишига, яъни антропомаксимологиясига эришган. Нафас олиш ритминини бошқариш орқали мурид ўз рухий ҳолатини фаоллаштиришга ёки заруратга кўра пассивлаштиришга ўрганган, у ўз-ўзини рухий ва жисмоний бошқариб, зикр қилинадиган предметни ўзлаштириб, ўз хотирасини ва тафаккурини кучайтирган.

2-расм. Нақшбандия тариқатид таълим-тарбиyaning ўзига хос педагогик технологияси

Ҳозирги замон педагогика ва психология фанлари инсон рухий жараёнларини ўрганиш борасида катор ютуқларга эришди. Муқошафа – тафаккурга чўмиш аутотренинга (ўз-ўзини машқ қилдиришга) асосланади. Нақшбандия тариқати амаллари асосида ҳам нозик психотренинг (рухий машқ) тузилмаси ётади. Ҳозирги вақтда ривожланган психотерапия, психогигиена, аутоген машқлар қонуниятларидан ўтмишда нақшбандия пирлари интуитив тарзда фойдаланиб, тариқат моҳиятини муридга сингдириш усуларини ишлаб чиққанлар, натижада солиқ салбий хислатлардан покланган, ички – қалбий поклик ташқи дунёвий ҳаракатларда ифодаланган (экстериоризацияланган – ташқига айланган) ва, аксинча, шогирднинг ташқи амаллари унинг ички – маънавий поклигида акс этган

(интериоризацияланган – ичкига айланган), оқибатда мурид ташки ҳаётий тўсиқларни осонлик билан бартараф қилган: „...ички – рухий ҳолатдаги поклик, ташки дунёвий ҳаракатлар билан ҳамоҳанг бир хил айнанлиги учун ҳам бу унинг ички психологик эркинлигида ифодаланади... Бунда ўз-ўзини бошқариш ва сошлаш, ўз-ўзидан рўй берилишига эришилади“²⁸. Нақшбандия тариқати пирлари ўтмишда инсоннинг рухий олами, организмнинг жисмоний ва табиий – туғма жиҳатларидан фойдаланиб, уни ўзгартириш – тарбиялаш мумкинлигини амалда исботлаб берганлар. Шунинг учун ҳам бу таълимотдан ҳозирги замонда талабаларни ўқитиш ва тарбиялашда фойдаланиш яхши самара беришини тажрибалар кўрсатди.

Ҳозирги замон ёшларининг тасаввуф ҳамда нақшбандия тариқати мазмун-моҳиятини билиши, англаши ва уни амалда қўллаши бўйича диссертациянинг „Қириш“ қисмида кўрсатилган олий таълим муассасалари талабалари ва ўқитувчи, гуруҳ раҳбарлари билан тадқиқотлар олиб бордик. Тадқиқотларда 78 ўқитувчи, гуруҳ раҳбарларини суҳбат, анкета методи билан ўргандик. Ўқитувчи, гуруҳ раҳбарларининг тасаввуф ва нақшбандия тариқати ҳақидаги билимлари, тушунчалари ва уларни амалиётда қўллаши қўлами ўзгаришининг кўрсаткичи диссертация матнида умумлаштирилди. Ўқитувчи, гуруҳ раҳбарларининг жавобларини талабалар жавоби билан қиёсласак уларнинг жавоблари чуқур ва асосли, амалиётга боғлаб ифодаланганлиги кўзга ташланади: улар тасаввуф ҳамда нақшбандия тариқатидан хабардорлар, Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳига ўз рухий-маънавий эҳтиёжлари сабабли боришларини, устоз-шоғирд ҳақидаги нақшбандия тариқатининг айрим қарашларини билишларини, тариқатни бидъатдан фарқ қила олишларини ёзганлар, мазкур тариқат бошқа тариқатларга қараганда реал ҳаётга яқинлиги, унинг „Даст ба кору дил ба Ёр“ шиорига ўзлари ҳам ҳаётда амал қилишларини эътироф этганлар. Улар тасаввуф ва нақшбандия тариқати ҳақида даврий матбуотдан („Ҳидоят“ журналидан), телекўрсатувлардан („Ҳидоят сари“дан) ҳамда Интернет орали мустақил ўқиб-ўрганишларини ёзганлар. Ўқитувчи, гуруҳ раҳбарларининг тасаввуф ва нақшбандия тариқатининг мазмун-моҳиятини билишлари, тушунишлари ва уни амалда қўллашлари талабаларнинг шу тўғридаги кўрсаткичлари қўламидан юқорилиги билинди.

Талабалар билан тасаввуф ҳамда нақшбандия тариқати, унинг рашҳаларини билиш, тушуниш ва уни амалда қўллаш бўйича педагогик кузатиш, суҳбат, савол-жавоб, анкета ва тажриба-синов ишлари олиб бордик. Берилган анкета саволларига талабаларнинг кўпчилиги – 73%и тасаввуф ва нақшбандия таълимоти ҳақидаги илк маълумотларни ўзбек адабиёти, „Диншунослик“, „Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари“, „Миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари“, „Педагогика тарихи“, „Ўзбекистон тарихи“ фанлари ва „Мустақиллик дарси“ орқали ҳамда телекўрсатувлардан, Интернет орқали олганликларини эътироф этганлар. Улар Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳига ўқишга кириш ва орзулари ушалиши учун, кўпинча пиёда боранликларини, бунда савоб кўпроқ бўлишини ёзганлар. Улар ҳаётда Баҳоуддин Нақшбанднинг „Даст ба кору дил ба Ёр“ шиорига амал қилиб

²⁸ Қосимов У.А. Хожа Абдулқалиб Ғиждувоний хожавон мактаби нақшбандия таълимоти раҳбарларининг психологик жиҳатлари. – Бухоро: Бухоро нашриёти. 2002. – 58 б., 45-б.

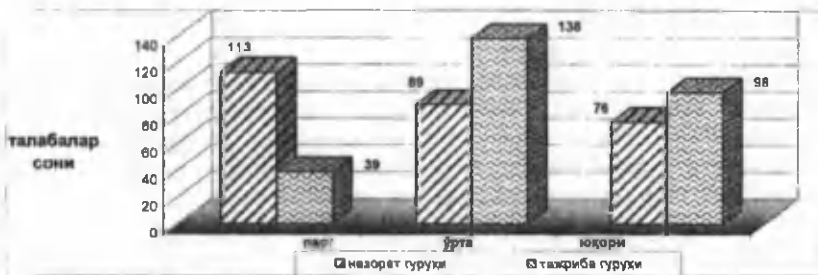
яшашларини, эътироф этганлар. Талабаларнинг 27%и тариқат ва бидъатни фарқламай эътиқод қилишлари аниқланди. Улар қуриб қулаган тўт дарахтидан парча қўчириб, ундан тумор қилишларини, дарахтга мато боғлашларини, дарахт тагидан уч марта эмаклаб утишлари орзулари ушалишига ёрдам беришини ёзганлар. Бундан талабаларнинг тасаввуф таълимоти ҳамда нақшбандия тариқати қондаларини етарлича билмасликлари, тушунмасликлари ва тариқатни бидъатдан фарқлаёлмасликлари аён бўлди. Таҷриба-синов натижалари таҳлил қилинди ва уларга математик-статистик ишлов берилди (қаранг: 1-жадвал).

1-жадвал

Талабаларнинг тасаввуф ҳамда нақшбандия тариқатининг мазмун-моҳиятини билиши, англаши ва унга амал қилиши бўйича кўрсаткичи

Гуруҳлар	Талабалар сони	Жавоблар сони		
		Юқори	Ўрта	Паст
Таҷриба	275	98	138	39
Назорат	278	76	89	113

Бу танланмаларга мос келган диаграммани чизамиз (қаранг: 3-расм).

3-расм. Таҷриба-синовдан кейинги таҷриба ва назорат гуруҳларидаги умумий кўрсаткичлар диаграммаси

Олинган маълумотлар Стъудент-Фишер критерияси (мезони) бўйича математик-статистик таҳлил қилинди:

\bar{X}	\bar{Y}	D_m	D_n	Δ_m	Δ_n
4,2	3,9	0,45	0,67	0,05	0,07

Таҳлил натижасида математик қутилиш, яъни таҷриба ва назорат гуруҳларида ўрта ўзлаштириш коэффициентлари $\bar{X}=4,2$; $\bar{Y}=3,9$; таҷриба ва назорат гуруҳларидаги танланма дисперсиялари $D_m=0,45$; $D_n=0,67$; таҷриба ва назорат гуруҳларидаги ўртача квадратик четланишлар $\Delta_m=0,05$; $\Delta_n=0,07$; га тенглиги аниқланди.

Бундан натижаларнинг таҷрибадан олдинги ва кейинги кўрсаткичлари учун ишончли интерваллари топилди:

$$\bar{X} - t, \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}} < a, < \bar{X} + t, \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}} \quad \bar{Y} - t, \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}} < a, < \bar{Y} + t, \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}$$

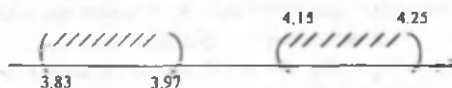
$$4,2 - 0,05 \leq a_x \leq 4,2 + 0,05$$

$$3,9 - 0,07 \leq a_x \leq 3,9 + 0,07$$

$$4,15 \leq a_x \leq 4,25$$

$$3,83 \leq a_x \leq 3,97$$

Буни геометрик тасвирласак, куйидагича бўлади:

Шундай қилиб, тажриба-синов ишларининг натижаларига кўра ўтказилган тажрибанинг ҳаққонийлиги аниқланди. Юқоридаги натижаларга асосланиб, тажриба-синов ишларининг сифат кўрсаткичларини ҳисоблаймиз:

Бизга маълум: $\bar{X}=4,2$; $\bar{Y}=3,9$; $\Delta_m = 0,05$; $\Delta_n = 0,07$; га тенг.

Бундан сифат кўрсаткичлари:

$$K_{\text{сф}} = \frac{(\bar{X} - \Delta_m)}{(\bar{Y} + \Delta_n)} = \frac{4,2 - 0,05}{3,9 + 0,07} = \frac{4,15}{3,97} = 1,05 > 1; \text{ ва}$$

$$K_{\text{сф}} = (\bar{X} - \Delta_m) - (\bar{Y} + \Delta_n) = (4,2 - 0,05) - (3,9 + 0,07) = 4,15 - 3,97 = 0,18 > 0; \text{ бўлди.}$$

Олинган натижаларга кўра $K_{\text{сф}}$ – ўқитиш самарадорлигининг баҳолаш мезони бирдан катталиги ва $K_{\text{сф}}$ – билиш даражасининг баҳолаш мезони нолдан катталигини кўриш мумкин.

Шундай қилиб, тажриба гуруҳларида тажрибадан кейинги кўрсаткич тажрибадан олдинги кўрсаткичдан ҳамда назорат гуруҳларига нисбатан ҳам самарадор бўлди. Демак, нақшбандия тариқатида таълим-тарбиянинг ўзига хос педагогик технологияси бўйича ўтказилган педагогик тажриба-синов ишларининг самарадорлиги аниқланди.

ХУЛОСА

1. Нақшбандия тариқати халқчил ва умуминсоний характерга эга. Имон-эътиқод ва шу асосда шаклланган ахлоқий-маънавий фазилатлар: эзгулик, поклик, ҳалол меҳнат қилиб, ҳалол ризқ топиш, комил инсонни тарбиялаш ғояси мазкур тариқатнинг моҳиятини ташкил этади ва шу афзалликлари билан бошқа тариқатлардан фарқ қилади.

2. Нақшбандия тариқатида кишиларни эзгулик, имон-эътиқод руҳида тарбиялашда таъсирчан технология – сўз санъати ҳисобланади. Сўз орқали (лисоний) таъсир қилиш муридни тарбиялашнинг кучли воситаси, уларга тариқатни ўргатиш технологияси ҳамдир.

3. Нақшбандия тариқатининг ўзига хос педагогик технологиясини: тариқат рашҳалари, суҳбат, хуфия зикри, сўз орқали (лисоний) таъсир қилиш ҳамда шахснинг зоҳирий ва ботиний томонларини тарбиялаш усуллари ташкил қилади. Булар орқали ёшларда миллий ғурур, ҳалоллик, ахлоқий поклик, меҳнатсеварлик, вафодорлик, инсонпарварлик, ватанпарварлик, самимийлик, камтарлик, ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибатлилиқ, имон-эътиқодлилиқ каби ижобий сифатларни тарбиялашга эришилади.

4. Нақшбандия тариқатида муридни тарбиялашнинг асосий воситаларидан бири ўз-ўзини тарбиялашдир. Бунда тарбиянинг объекти ҳам субъекти ҳам инсоннинг ўзи бўлиб, шахс ўз имон-эътиқоди асосида ўз-ўзини муттасил

такомиллаштиради, оқибатда комилликка эришади. Бунда хуфия зикри ҳамда шогирднинг ўз-ўзини зоҳирий ва ботиний томонларини тарбиялаш усулларининг роли катта.

5. Нақшбандия тарикатининг рашҳалари, „аврод“лари ва „вирд“ларини алгоритмик такрорлаш орқали мурид тариқат асосларини эгаллайди. Устоз ўзининг шахсий-ахлоқий фазилатлари билан муридга ижобий таъсир кўрсатиб, хуфия зикри, суҳбат, башорат, каромат орқали шогирдни ўзига ром қилади ҳамда шу йўл билан уни комилликка етаклайди.

6. Хуфия зикри ва суҳбат нақшбандия тариқатида таълим ва тарбиянинг асосий усулларидандир. Булар ёрдамида тариқат коидалари инсонга сингдирилган.

7. Нақшбандия тариқатини муридга ўргатишда унинг зоҳирий ва ботиний томонларини тарбиялаш усулларидан фойдаланиш шогирднинг устоз даражасига кўтарилишини таъминлайди.

8. Нақшбандия тариқати пирлари ўтмишда муридни тарбиялашда ўша давр фанида маълум бўлмаган, аммо ҳозирги замон фани кашф қилган педагогик-психологик тренинглари, тафаккурнинг медитация (мукошафа) усулларидан ўз амалиётларида интуитив тарзда фойдаланганлар.

9. Нақшбандия тарикатининг ўзига хос педагогик технологиялари ва уларнинг усул ҳамда воситаларини ҳозирги давр шароитига мослаштириб, шогирд таълим-тарбиясига қўлланса, ёшларни комил инсон қилиб шакллантириш самарадор бўлишини тажриба-синов ишлари кўрсатди.

ТАКЛИФ ВА ТАВСИЯЛАР

1. Нақшбандия тариқати ва унинг рашҳалари, хуфия зикри ва суҳбат, шахсга зоҳирий ва ботиний таъсир қилишнинг тарбиявий усулларидан фойдаланиш бўйича педагоглар билан малака ошириш институти ходимлари ўзаро ҳамкорликда дастур ишлаб чиқиши ва шу бўйича ўқитувчи, гуруҳ раҳбарларини ўқитиши ҳамда унга соат ажратилиши лозим.

2. Ўқитувчи, гуруҳ раҳбарларига мўлжаллаб нақшбандия тариқати ва унинг рашҳалари, хуфия зикри ва суҳбат, талабаларнинг зоҳирий ва ботиний томонларига тарбиявий таъсир қилиш усулларини мустақил ўқиб-ўрганишлари учун қўлланмалар чоп қилиш.

3. Олий ўқув юрти талабаларига ўзбек адабиёти, „Диншунослик“, „Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари“, „Мишлий истиклол гоёси ва маънавият асослари“, „Педагогика тарихи“, „Ўзбекистон тарихи“, „Тасаввуф тарихи“ фанлари ва „Мустақиллик дарси“ ҳамда гуруҳ раҳбарининг тарбиявий соатларида нақшбандия тариқати рашҳалари, хуфия зикри ва суҳбат бўйича маълумотлар бериш.

4. Ўқитувчилар тайёрлайдиган олий ўқув юртларида талабаларга фалсафа, психология, педагогика фанларини, хусусан, „Педагогика тарихи“ курсини ўқитганда тасаввуф тариқатлари, нақшбандия тариқати ва унинг рашҳалари, ўзига хос педагогик технологияларини кенгрок ўргатиш учун махсус курслар ташкил қилиш.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Зарипова Г.К. Миллий меросимиздаги педагогик технологияга оид гоълардан фойдаланиш. // Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2005. – №1. – Б. 35-40.
2. Зарипова Г.К. Иктисодиёт фанларини ўқитишда мумтоз меросимиз педагогик технологияларидан фойдаланиш. // Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро: Бухоро Иқтисодиёт ва банк коллежи. 2006. – Б. 60-61.
3. Зарипова Г.К. Баховуддин Нақшбанд таълимотида тарбиянинг ўзига хос технологияси. // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Бухоро: Бухоро озиқ-овқат ва енгил sanoat технология институти. 2006. – Б. 221-222.
4. Зарипова Г.К. Абу Али ибн Сино таълимотида таълим-тарбиянинг ўзига хос технологияси. // „Таълим муассасалари тизимида ўқувчи ва талабалар шахсини ривожлантиришнинг долзарб психологик-педагогик муаммолари“ мавзусидаги республика назарий ва илмий-амалий конференцияси материаллари. – Бухоро: Бухоро давлат университети. 2006. – Б. 92-94.
5. Зарипова Г.К. Агарки, бу зотни авлиё десак... (Баҳоуддин Нақшбанд таълимоти асосида). // Бошланғич таълим. – Тошкент, 2007. – №1. – Б. 6-7.
6. Зарипова Г., Норова Ш. Имом Ғаззолий илм ўргатиш-ўрганиш технологияси ва мураббийлик муносабатлари ҳақида. // Педагогик маҳорат. – Бухоро, 2007. – №1. – Б. 24-26.
7. Зарипова Г. Янги педагогик технологияларнинг интерфаол усуллари. // Педагогик маҳорат. – Бухоро, 2007. – №3. – Б. 17-20.
8. Зарипова Г.К. Нақшбандия тариқатида инсон камолоти технологияси. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2007. – №4. – Б. 79-82.
9. Зарипова Г.К. Нақшбандия тариқатида таълим-тарбиянинг ўзига хос педагогик усуллари. – Тошкент: Фан, 2008. – 116 б.
10. Зарипова Г.К. Нақшбандия тариқати рашҳаларининг талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашдаги ўрни. // „Олий ўқув юрти талабалар гуруҳларида маънавий-ахлоқий тарбияни ташкил қилиш муаммолари“ мавзусидаги республика илмий-назарий ва амалий конференцияси материаллари. – Бухоро: Бухоро давлат университети. 27-28 май, 2008. – Б. 117-120.
11. Зарипова Г.К. Нақшбандия тариқати рашҳалари – таълим ва тарбиянинг ўзига хос технологияси сифатида. // Халқ таълими. – Тошкент, 2008. – №3. – Б. 139-141.
12. Зарипова Г.К. Талабалар маънавий-ахлоқий тарбиясида нақшбандия тариқатидан фойдаланиш. // „Маҳаллаларда болаларнинг жисмоний тарбияси ва хотин-қизларни спортга жалб қилиш: муаммолар, ечимлар ва истиқболлар“ мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари 2008 йил 16-17 декабр. – Бухоро: Бухоро давлат университети. 2008. – Б. 212-213.
13. Зарипова Г.К., Исмоилова М.Н. Янги педагогик технологияларнинг интерфаол усуллари. – Бухоро: “ТурРизо”, 2008. – 44 б.
14. Зарипова Г., Холматов М. Нақшбандия тариқатида устоз-шогирд муносабатлари. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – Тошкент, 2008. – №2. – Б. 117-119.
15. Зарипова Г.К. Олий таълим тизимида нақшбандия тариқатини ёшларга ўргатиш технологияси. // Педагогик маҳорат. – Бухоро, 2009. – №1. – Б. 34-36.

Педагогика фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Зарилова Гулбахор Комиловнанинг 13.00.01 – Умумий педагогика, педагогика ва таълим тарихи ихтисослиги бўйича „Нақшбандия тариқатида таълим-тарбиянинг ўзига хос педагогик технологияси“ мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕСИ

Таянч сўзлар: мустақиллик, мумтоз мерос, миллий кадрятлар, тасаввуф, тариқат (сулук, йўл), комил инсон тарбияси, илм ўрганиш ва ўргатиш технологияси – педагогик технология, инсон камолоти, рашҳалар, зикр, суҳбат, пир-мурид (мурушид-солик), зоҳирий ва ботиний поклик, усул ва воситалар, мукошафа-медитация, педагогик тренинг.

Тадқиқот объекти: нақшбандия тариқати.

Тадқиқотнинг мақсади: нақшбандия тариқатининг ўзига хос педагогик технологияларини тадқиқ қилиш, ундаги таъсирчан усул ва воситаларни аниқлаш ҳамда уларни ҳозирги замон ёшлар таълим-тарбиясида қўллаш асосида илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот методлари: тадқиқот мавзусига оид фалсафий, психологик, педагогик адабиётларни ўрганиш, таҳлил қилиш; талаба, ўқитувчиларни педагогик кузатиш ва улар билан суҳбат, сўровнома (анкета), тажриба-синов ишлари ўтказиш; олинган натижаларни математик-статистик таҳлил қилиш.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: тадқиқотда нақшбандия тариқатининг ўзига хос педагогик технологияси аниқланди, уни ўрганиш долзарб педагогик муаммо эканлиги назарий-амалий асосланди; мазкур таълимотни ҳозирги замонда педагогик технология тарзида қўллаш имконияти кўрсатилди; тариқатнинг баркамол инсонни босқичма-босқич шакллантириш жиҳатлари очилди; нақшбандия тариқатининг усул ва воситалари аниқланди; уларни амалда жорий қилишнинг самарадорлиги кўрсатилди; ўтказилган тажриба-синов ишлари асосида ўқитувчилар учун тавсиялар ишлаб чиқилди, илмий-усулий қўлланма яратилди.

Амалий аҳамияти: Баҳоуддин Нақшбанд тариқатини амалда тадбиқ қилиш томонлари очилганлиги, бу таълимотдан маърузалар, амалий машғулотлар ва суҳбатларда фойдаланилганлиги; мазкур мавзу бўйича мақолалар, тезислар, қўлланмалар тузилганлиги ва тариқат рашҳалари, технологияларидан ҳозирги замон шахсини ўрганиш ҳамда уни тарбиялашда қўллашнинг усул-воситалари аниқланганлиги ва уларни амалиётда қўлланганлиги.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: нақшбандия тариқати, унинг педагогик технологиялари бўйича дастурлар, қўлланмалар ёзиш; мазкур технологияларни олий ўқув юртлари талабаларини мукамал шахс сифатида шакллантиришда қўлланилса тажриба-синов ишларида кўрсатилганидек, комил инсонни таркиб топтириш жараёни янада тезлашиб, унинг самарадорлиги анча юкори бўлади.

Қўлланиш соҳаси: олий ўқув юртлари талабалари, устозлари; касб-хунар коллежлари, академик лицей ўқувчи ва ўқитувчиларининг таълим-тарбия жараёнида.

РЕЗЮМЕ

диссертации Зариповой Гулбахор Комиловны на тему: „Своеобразие педагогической технологии обучения и воспитания в тарикате накшбандия“ на соискание учебной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования.

Ключевые слова: независимость, национальное наследие, национальные ценности, тарикат (пути), воспитание совершенного человека, технология изучения, преподавания науки, педагогическая технология, совершенство человека, каноны, радение, беседа, наставничество, внешняя и внутренняя чистота, методы и способы, внутренний настрой – медитация, педагогический тренинг.

Объект исследования: тарикат накшбандия.

Цель исследования: исследование своеобразия педагогической технологии и воспитания в тарикате накшбандия, определение эффективных методов и способов его технологий, а также применение их в образовании и воспитании современной молодежи.

Методы исследования: изучения и анализ философской, психологической, педагогической литературы, касающейся темы исследования; педагогическое наблюдение студентов и преподавателей, а также проведение с ними беседы, анкетирования, опытно-экспериментальной работы; использование математико-статистического метода для анализа полученных результатов.

Полученные результаты и их новизна: в исследовании определено своеобразие педагогической технологии пути накшбандия, дано теоретическое и практическое обоснование актуальности ее изучения как педагогической проблемы; показаны возможности применения данного образования в виде современной педагогической технологии; раскрыты специфические особенности тариката при поэтапном формировании современного человека; определены методы и способы тариката накшбандия; указаны преимущества применения их на практике; на основе проведенной опытно-экспериментальной работы, выработаны рекомендации для преподавателей, создано научно-методическое пособие.

Практическая значимость: использование учения Багоуддина Накшбанда при проведении бесед, лекций и практических занятий; публикация по данной теме статей, тезисов, пособий, а также применение на практике методов и способов использования канонов, технологий тариката при изучении современной личности.

Степень внедрения и экономическая эффективность: результаты исследования могут быть использованы при разработке программ, пособий по тарикату накшбандия, его педагогическим технологиям; данные технологии могут быть внедрены в учебный процесс при формировании студентов высшей школы в качестве совершенного человека. Как показано в опытно-экспериментальных работах, ускоряется процесс совершенствования личности, повышается эффективность данного процесса.

Область применения: в учебно-воспитательной деятельности студентов, преподавателей высших учебных заведений, а также в учебном процессе профессиональных колледжей и академических лицеев.

RESUME

Thesis of Zaripova Gulbahor Komilovna on the academic degree competition of the candidate of pedagogical science on speciality 13.00.01 – General pedagogics, history of pedagogics and education, subject: „The specific pedagogic technology of teaching and upbringing in naqshbandiya tarikat“.

Key words: independence, national heritage and values, way (tarikat), bringing up a perfect man, technology of studying and teaching science, pedagogical technology, perfection of a man, canons, internal speech (zikr), conversation, outer and inner purity, methods and ways, inner mood – meditation, pedagogical training.

The object of the research: the way (tarikat) of naqshbandiya.

The aim of investigation: to investigate specific pedagogical technologies of the way of naqshbandiya; to define touching methods and means of the way; to work out scientific methodological references for using in educational upbringing of contemporary youth.

Methods of investigation: analysis of philosophical, psychological, pedagogical literature regarding the theme of investigation, pedagogical observation of students and teachers; carrying out talks; questionnaire, experiment-tests and mathematic-statistic analysis of results.

The results achieved and their novelty: while investigating specific pedagogical technologies of the way are defined, it is proved theoretically and practically that the study of the way is crucial pedagogical problem; possibility of using the doctrine as pedagogical technology is displayed; opened features of step by step formation of ideal human in the way of naqshbandiya; the means and methods of the way naqshbandiya is clarified; it is indicated that the use of them in practice is proved to be fruitful; worked out experiment -test based recommendations for teachers, and published scientific-methodological manual.

Practical value: revealing the ways of practical applying Bagouddin Naksband's way, using the studies in the process of lecturing, practicing and talking; on the given theme articles, theses, manuals are issued; definition of methods and ways of application canons, technology of tarikat in the process of study a modern person and their application in practice.

Degree of embed and economical effectivity: the results of the research can be used in the process of development of the programs, manuals on naqshbandiya tarikat and his pedagogical technologies in formation of a students of higher schools as the perfect man. As shown in experimental-test works the process of improvement of the person is accelerated and the efficiency of this process raises.

Sphere of usage: the materials and developed methods can be used in the process of educating the students and teachers of high schools, professional colleges and academic lyceums.

Босишга рухсат этилди	09.09.2010 й.
Қоғоз бичими	60×84 ¹ / ₁₆
Ҳажми	1,5 б.т.
Адади	100 нусха

ЎЗР ФА Ишлар бошқармаси қошидаги кичик босмахонада
чоп этилди.

Манзил: 100047, Тошкент, акад. Я. Ғуломов кўчаси, 70-уй.